

Мақала туралы мәлімет / Содержание

«ЖАСТАР ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ: БҮГІНІ МЕН БОЛАШАҒЫ» жас ғалымдардың халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдар жинағы

Сборник материалов Международной научно-практической конференции молодых ученых «МОЛОДЕЖЬ И НАУКА: НАСТОЯЩЕЕ И БУДУЩЕЕ»

The collection of materials from the International Scientific and Practical Conference of Young Scientists «YOUTH AND SCIENCE: PRESENT AND FUTURE»

Жинақ	IV, Атырау, 8/04/2026, 2026 ж.
ISBN	978-601-262-638-4
Секция	СЕКЦИЯ IV. ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ҒЫЛЫМДАРЫ / ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ Секция IV.II. Цифрлық технологиялар жағдайындағы құқықтық жүйені дамыту және құқық қолдану тәжірибесі / Развитие правовой системы и практика правоприменения в условиях цифровых технологий
Жинақтағы рет нөмірі	№ 072
Мазмұндағы беті	354
Жарияланған беттері	354-362
Автор(лар)	Коженьязова Дарига Талгатовна
Мақала атауы	ИНТЕРНЕТ ЖЕЛІСІНДЕГІ СӨЗ БОСТАНДЫҒЫН ІСКЕ АСЫРУДЫҢ-КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗІ
Мазмұндағы жазылуы	Коженьязова Д.Т., Садыков.А.Ж. ИНТЕРНЕТ ЖЕЛІСІНДЕГІ СӨЗ БОСТАНДЫҒЫН ІСКЕ АСЫРУДЫҢ-КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗІ

Ескерту: бет нөмірлері жинақтың соңындағы «МАЗМҰНЫ» бөліміндегі жарияланған беттерге сәйкес берілді.

**«ИНТЕРНЕТ ЖЕЛІСІНДЕГІ СӨЗ БОСТАНДЫҒЫН ІСКЕ АСЫРУДЫҢ-
КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗІ»**

Коженязова Дарига Талгатовна

darigakozenazova@gmail.com

“Құқықтану” білім бағдарламасының 4 курс студенті

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қаласы, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі - з.ғ.к., қауымдастырылған профессор Садықов.А.Ж.

Аңдатпа. Мақалада Қазақстандағы интернет желісіндегі сөз бостандығын іске асырудың конституциялық-құқықтық негіздері қарастырылады. Зерттеуде Конституция нормалары, онлайн-платформалар мен масс-медиа туралы заңдар, сондай-ақ интернет-ресурстарға қолжетімділікті шектеу тетіктері талданды. Негізгі назар сөз бостандығы кепілдіктері мен цифрлық ортадағы құқықтық шектеулердің арақатынасына аударылды. Талдау нәтижесінде интернеттегі сөз бостандығының құқықтық негізі бар екені, бірақ оны іске

асыру салалық заңнаманың сапасына, құқық қолдану тәжірибесіне және шектеу шараларының пропорционал болуына тәуелді екені анықталды.

Кілт сөздер: сөз бостандығы, интернет, Конституция, онлайн-платформалар, масс-медиа, цифрлық құқық, ақпаратқа қол жеткізу, құқықтық шектеу.

2023 жылы Қазақстанда онлайн-платформаларға арналған жеке заң қабылданды, 2024 жылы масс-медиа туралы жаңа заң күшіне енді. Формалды тұрғыдан қарағанда, құқықтық алаң кеңейген сияқты. Бірақ нақ осы жерден негізгі қайшылық басталады: Конституция сөз бостандығына кепілдік береді және цензураға тыйым салады [1], ал интернет кеңістігінде контентті шектеу, платформамен өзара әрекет ету, материалды өшіру, қолжетімділікті тарылту сияқты нақты тетіктер біртіндеп көбейіп келеді [2] [3]. Заң мәтіні мен цифрлық күнделікті өмірдің арасы әрдайым қабыса бермейді. Теорияда азамат өз пікірін еркін жариялай алады. Іс жүзінде жазба қай платформада шыққаны, оны кім таратқаны, қандай орган назар аударғаны және контенттің қандай санатқа жатқызылғаны шешуші рөл ойнайды.

Мәселе жай ғана «интернетте пікір айтуға бола ма» деген сұрақпен шектелмейді. Негізгі түйін басқа. Интернеттегі сөз бостандығы қазір кемінде төрт қабаттан тұрады: конституциялық кепілдік, ақпаратқа қол жеткізу мүмкіндігі, онлайн-платформаның ішкі ережесі және мемлекеттік шектеу тетігі. Бір қарағанда осы төрт элемент бір жүйе сияқты. Бірақ олардың мүддесі үнемі бір бағытта жүрмейді. Мысалы, платформа қауіпті контентті өшіруді қауіпсіздік деп түсінеді, уәкілетті орган қоғамдық тәртіпті алға тартады, ал қолданушы мұны пікір білдіру құқығына араласу деп қабылдауы мүмкін. Осындай түйісу нүктелерінде құқықтық даулар шығады. Әсіресе анонимді арна, қысқа видео, репост, пікір қалдыру немесе скриншот арқылы таратылған ақпаратқа келгенде шекара тіпті бұлдырланады.

Тағы бір өткір мәселе бар. Конституция жалпы қағиданы бекітеді [1], бірақ интернеттегі сөз бостандығы көбіне салалық заңдар арқылы «тіріледі». 2023 жылғы «Онлайн-платформалар және онлайн-жарнама туралы» Заң онлайн-платформаларды құқықтық айналымға нақты енгізді [2]. 2024 жылғы «Масс-медиа туралы» Заң ақпарат тарату саласын жаңа терминдермен және жаңа құрылыммен қайта жинады [3]. Осы өзгерістердің сырт көрінісі заманауи реттеу сияқты. Дегенмен осы реттеудің ішінде бір даулы тұс сақталып отыр: интернет қолданушысының қарапайым пікірі қай сәттен бастап құқықтық бақылаудың нысанына айналады деген сұраққа әлі де біржақты жауап жоқ. Бұл тұс қағаз жүзінде реттелгендей көрінеді, бірақ нақты құқық қолдану тәжірибесінде әр жағдай бөлек бағаланады.

Мәселені одан сайын күрделендіретін нәрсе – қолжетімділікті шектеу тетіктерінің болуы. Құқықтық жүйеде интернет-ресурстарға және онлайн сервистерге қатысты шектеу шаралары қарастырылған [4]. Мұндай шаралар әдетте заңсыз контентке, қоғамдық қауіпсіздікке, өзге де қорғалатын мүдделерге байланысты түсіндіріледі. Бірақ шектеудің өзі әрқашан бейтарап құрал болып қала бермейді. Өйткені интернетте бір материалды нысанаға алу кейде тұтас парақшаға, арнаға немесе коммуникация ағынына әсер етеді. Бір жазбаны шектеу мен бүкіл ақпараттық өрісті суыту екі бөлек нәрсе. Практикада осы айырма жиі ескерілмей қалады. Сол себепті интернеттегі сөз бостандығын зерттегенде тек рұқсат беретін нормаларды емес, шектеудің көлемі мен пропорциясын да қатар қарау қажет.

Тағы бір назар аударатын жайт – сөз бостандығы интернетте тек «сөйлеу құқығы» күйінде жұмыс істемейді. Ол ақпаратқа қол жеткізу құқығымен, цифрлық инфрақұрылыммен, платформалық алгоритммен және пайдаланушының көріп отырған ақпараттық ортасымен байланысып кеткен. Азамат формалды түрде ойын жариялағанымен, оның пікірі алгоритммен көмескіленуі, ескерту белгісімен берілуі, аудиториясы тарылуы немесе мүлде көрінбей қалуы мүмкін. Мұндай жағдайда құқықтық мәселе тек тікелей тыйымнан емес, жанама шектеуден де туындайды. Осы себепті интернет желісіндегі сөз бостандығын іске асырудың конституциялық-құқықтық негіздерін зерттеу теориялық қызығушылық үшін ғана қажет емес. Ол нақты құқықтық шекараны, мемлекеттік араласудың шегін және цифрлық ортадағы азамат еркіндігінің шынайы көлемін түсіну үшін қажет.

Интернеттегі сөз бостандығы тақырыбы жаңа емес. Бірақ 2023–2025 жылдары Қазақстанда бұл мәселе едәуір күрделенді. Әңгіме енді жай пікір айту еркіндігімен

шектелмейді. Оған онлайн-платформалар, алгоритмдер, таргеттелген жарнама, контентті шектеу және мемлекеттік араласу қосылды. Конституция сөз және шығармашылық бостандығына кепілдік береді, цензураға тыйым салады [1]. Соған қарамастан интернеттегі нақты дауларда осы норманың шекарасы оңай анықталмайды. Пост, сторис, анонимді арна, шетелдік платформа және медиаконтент бір құқықтық кеңістікке сыйғанымен, олардың бәріне бірдей тәсіл қолдану әрдайым мүмкін емес.

Соңғы зерттеулерде сөз бостандығы көбіне ақпаратқа қол жеткізу құқығымен қатар қарастырылады. Мұның себебі түсінікті: адамда пікір айту еркіндігі болғанымен, бастапқы ақпаратқа жету шектелсе, сол еркіндік толық іске аспайды. Қазақстандағы негізгі құқықтық тіректердің бірі – «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» Заң [2]. Д. Дигай, Д. Нұрмұханқызы және Б. Таубаев ақпаратқа қол жеткізу құқығын сөз бостандығының алғышарты ретінде бағалайды [6]. Олардың пайымдауынша, мәселе тек жариялау еркіндігінде емес, азаматтың сенімді дерекке уақытында жете алуында жатыр.

2023 жылғы «Онлайн-платформалар және онлайн-жарнама туралы» Заң интернеттегі қатынастарды арнайы құқықтық алаңға шығарды [3]. Бұған дейін онлайн орта көбіне жалпы ақпараттық заңнама арқылы жанама реттеліп келсе, енді платформа жеке құқықтық объект ретінде танылды. Бірақ осы тұста жаңа күмән туады. Платформаны реттеу мен платформадағы пікір еркіндігін қорғау әрдайым бір бағытта жүрмейді. Бір жағдайда модерация қауіпсіздік құралы сияқты көрінеді, екінші жағдайда сол модерация пікірге қысым жасау тәсіліне айналуы мүмкін [3].

2024 жылғы «Масс-медиа туралы» Заң бұл пікірталасты одан әрі тереңдетті [4]. Заң медиа саласын жаңартты, бірақ сонымен бірге кәсіби журналистика, блогерлік контент және платформалық коммуникацияның арасындағы шекараны күрделендірді. Жеке цифрлық пікір мен медиалық өнімнің арасы барлық жағдайда бірдей ажыратылмайды. Сондықтан жаңа заң мәселені жауып тастаған жоқ, қайта жаңа сұрақтар ашты [4].

Шектеу тетіктері де назардан тыс қалмайды. 2024 жылы интернет-ресурстарға, шетелдік онлайн-платформаларға және мессенджер сервистеріне қолжетімділікті шектеу қағидалары бекітілді [5]. Құқықтық жағынан бұл мемлекеттің араласу тәртібін рәсімдейді. Бірақ практикалық жағынан ең даулы жер де осы. Шектеу нақты қауіпке сай келе ме, әлде тым кең қолданылатын құралға айнала ма деген сұрақ ашық қалып отыр. Ю. С. Костяная да ақпараттық қауіпсіздік пен еркіндіктің арасы үнемі шиеленісті күйде болатынын жазады [7].

Соңғы зерттеулер интернеттегі сөз бостандығына жанама әсер ететін жаңа факторларды да көрсетеді. С. Б. Ахметова, А. А. Касымжанова және А. С. Ибраева профилирлеу мен таргеттелген жарнаманың ықпалын талдай отырып, алгоритм адамның қандай ақпаратты жиі көретінін, нені маңызды деп қабылдайтынын айқындайтынын көрсетеді [8]. Ал С. К. Укин, Р. Г. Нурмагамбетов және И. В. Михайличенко цифрлық құқықтың жеке құқықтық массив ретінде қалыптасып келе жатқанын атап өтеді [9]. Б. Джунусова интернеттегі кез келген шектеу түптің түбінде конституциялық өлшеммен бағаланатынын көрсетеді: ол заңмен бекітілген бе, мақсаты заңды ма, шамасы пропорционалды ма [10]. Негізгі мәселе осында. Қазақстанда интернеттегі сөз бостандығының құқықтық негізі бар. Бірақ оның шынайы қорғалуы енді тек Конституция мәтініне емес, салалық заңдардың сапасына, құқық қолдану тәжірибесіне және шектеу шараларының шамадан аспауына тәуелді.

Зерттеу 2022–2025 жылдар аралығындағы 10 дереккөзге сүйеніп жүргізілді: 4 нормативтік акт, 6 ғылыми жарияланым. Негізгі құқықтық блокқа Қазақстан Республикасы Конституциясының 20-бабы, «Онлайн-платформалар және онлайн-жарнама туралы» 2023 жылғы Заң, «Масс-медиа туралы» 2024 жылғы Заң және 2024 жылғы интернет-ресурстарға, шетелдік онлайн-платформаларға, сондай-ақ мессенджер сервистеріне қолжетімділікті шектеу қағидалары енгізілді. Қосымша контекст үшін Бюро ұлттық статистикасының интернет қолдану жөніндегі ресми көрсеткіштері де ескерілді: 2024 жылғы дерек қатарында 6–74 жас аралығындағы халықтың интернет пайдалануы 97,6% деңгейіне жеткені көрсетілген. Мұндай жағдайда сөз бостандығы туралы дауды шеткі немесе тар саладағы мәселе деп қарау қиын. Өңгіме көпшілік пайдаланатын кеңістік туралы жүріп отыр.

Әдістемелік негіз ретінде үш тәсіл қолданылды. Біріншісі - формальды-құқықтық талдау. Ол әр актідегі кепілдік, міндет, шектеу және уәкілетті орган өкілеттігінің мәтінін салыстыру үшін қажет болды. Екіншісі - салыстырмалы-құқықтық талдау. Мұнда ғылыми еңбектердегі пікірлер заң мәтінімен беттестірілді: қай жерде құқықтық логика сәйкес келеді, қай жерде практикаға келгенде бос саңылау қалады деген сұрақ қойылды. Үшіншісі - проблемалық контент-талдау. Соның көмегімен төрт түйін бөлініп алынды: 1) конституциялық кепілдік, 2) ақпаратқа қол жеткізу, 3) платформалық реттеу, 4) шектеу тетіктері. Зерттеу дәл осы төрт түйіннің бір-біріне қалай тірелетінін көрсетуге бағытталды.

Зерттеу кезінде бірінші байқалған нәрсе - Қазақстандағы интернеттегі сөз бостандығы бір ғана нормаға сүйеніп тұрған жоқ. Құқықтық негіз көпқабатты. Ең жоғарғы деңгейде Конституция сөз бостандығын және цензураға тыйымды бекітеді. Одан төменде салалық заңдар сол еркіндіктің интернеттегі нақты режимін айқындайды. Ал одан кейін ведомстволық қағидалар іске қосылады. Мәселе де осы жерден басталады. Жалпы кепілдік жоғарыда тұр, ал күнделікті цифрлық өмірге әсер ететін нақты механизмдер төменгі деңгейдегі актілер арқылы жүреді. Соның салдарынан азамат үшін ең маңызды сұрақ «құқық бар ма» дегеннен гөрі «ол құқық қандай жағдайда тарылуы мүмкін» деген сұраққа ауысады.

Кесте 1 - Қазақстанда интернеттегі сөз бостандығына ықпал еткен негізгі құқықтық кейстер (2022–2025)

Нақты кейс	Не болды	Қолданылған немесе қатысы бар құқықтық негіз
Қаңтар оқиғасы кезіндегі интернеттің жаппай өшуі	Қазақстанда 2022 жылғы 5–10 қаңтар аралығында интернет қолжетімділігі қатты шектелді; халықаралық мониторинг пен Reuters бұл үзілістің ел ауқымында болғанын тіркеді	ҚР Конституциясы, 20-бап – сөз және ақпарат еркіндігі; «Байланыс туралы» Заң, 41-1-бап – интернет-ресурстарға және байланыс қызметтеріне қолжетімділікті тоқтата тұру тетігі
«Онлайн-платформалар және онлайн-жарнама туралы» заңның қабылдануы	Қазақстан онлайн-платформаны жеке құқықтық объект ретінде арнайы реттей бастады. Заң платформалардың Қазақстан аумағындағы жұмыс режимін, заңды өкіл мәселесін және жауаптылықты бекітті	«Онлайн-платформалар және онлайн-жарнама туралы» Заң, 9-бап – платформалардың Қазақстандағы құқықтық режимі; 24-бап – заңнаманы бұзғаны үшін жауаптылық
Шетелдік платформаларға қолжетімділікті кезең-кезеңмен шектеу қағидаларының енгізілуі	2024 жылғы 24 маусымдағы №267-НҚ бұйрықпен интернет-ресурстарға, шетелдік онлайн-платформаларға және мессенджер сервистеріне қолжетімділікті шектеу қағидалары бекітілді. Талдауларда 10%, 50%, 90% тәрізді кезең-кезеңмен шектеу механизмі көрсетілді	Мәдениет және ақпарат министрінің №267-НҚ бұйрығы; «Байланыс туралы» Заң, 41-1-бап; қағидалар уәкілетті орган нұсқамасы арқылы орындалады
«Масс-медиа туралы» жаңа заңның қабылдануы	2024 жылғы 19 маусымда «Масс-медиа туралы» заң қабылданды; ол медиа саласындағы қатынастардың құқықтық негіздерін жаңартты және сөз бостандығына конституциялық құқықты қамтамасыз етуге бағытталғанын тікелей бекітті	«Масс-медиа туралы» Заң; 67-бап – масс-медиа заңнамасын бұзғаны үшін жауаптылық

Данияр Әділбековтің Telegram-дағы жарияланымдары үшін сотталуы	Журналист Данияр Әділбеков Telegram-дағы жазбаларына байланысты 2024 жылғы қазанда сотталды. Адам құқықтары ұйымдары мен медиа еркіндігі ұйымдары үкімнің ҚК 274-бап және 419-бап бойынша шыққанын жариялады	ҚР Қылмыстық кодексі, 274-бап – көрінеу жалған ақпарат тарату; 419-бап, 3-бөлік – көрінеу жалған сөз жеткізу
TikTok-қа қатысты шектеу талқысы және платформамен ресми жұмыс	Қазақстанда TikTok-ты шектеу туралы депутаттық ұсыныс талқыланды. Бірақ үкімет жауабында уәкілетті органдардың TikTok-тың Орталық Азиядағы ресми өкілдігімен тұрақты байланыста екені, ал платформаның 2024 жылдың қаңтар–тамызында Қазақстанда 13 жасқа дейінгі балаларға тиесілі 1 239 635 аккаунтты өшіргені айтылды	Онлайн-платформалар туралы Заң, 9-бап – Қазақстандағы құқықтық режим және өкілдік логикасы
Temirlan Ensebek / Qaznews24 ісі	Сатиралық Qaznews24 Instagram парақшасының авторы Темірлан Еңсебек 2025 жылғы 17 қаңтарда ұсталып, кейін оған Instagram-дағы постқа байланысты ҚК 174-бап бойынша айып тағылғаны хабарланды	ҚР Қылмыстық кодексі, 174-бап – алауыздықты қоздыру
Жалған ақпарат үшін әкімшілік практика: 38 адам	ІМ 2025 жылдың алғашқы алты айында ӘҚБтК 456-2-бабы бойынша 38 адамның әкімшілік жауапкершілікке тартылғанын хабарлады. Мысал ретінде Атырауда бөгет қирады деген жалған видео және Петропавлда сотталғандар туралы жалған ақпарат келтірілді	ӘҚБтК, 456-2-бап – жалған ақпаратты орналастыру, тарату

Бұл кестеде ең маңыздысы - құқықтық қабаттардың бір-бірінен бөлек жүрмейтіні. Конституцияның 20-бабы сөз бен ақпарат еркіндігіне кепілдік береді. Бірақ интернетке келгенде сол кепілдік бірден салалық заңдармен, техникалық қағидалармен, платформалардың ішкі модерациясымен және қылмыстық не әкімшілік жауаптылықпен түйіседі. 2022 жылғы жаппай интернет өшіру оқиғасы ең шеткі сценарийді көрсетті: теориядағы еркіндік іс жүзінде толық тоқтатылуы мүмкін. Ал 2023–2025 жылдардағы өзгерістер шектеудің жаңа түрін әкелді - енді мәселе тек «өшіруде» емес, платформаны өкілдікке міндеттеуде, контентті алып тастатуда, аккаунтты шектеуде, ағынды азайтуда және жалған ақпарат үшін жаза қолдануда жатыр.

Тағы бір өзекті нәрсе бар. Соңғы бес жылдағы қазақстандық тәжірибе интернеттегі сөз бостандығының енді жай «пікір айту құқығы» болып қалмағанын көрсетті. Оның қасына кемінде төрт сүзгі қосылды: ұлттық қауіпсіздік, платформалық модерация, жалған ақпаратқа қарсы әкімшілік-қылмыстық тетік, балалар мен осал топтарды қорғау логикасы. TikTok төңірегіндегі 2024 жылғы талқылаулар мен аккаунттарды жою практикасы осыны айқын көрсетеді; платформа толық бұғатталмады, бірақ мемлекетпен тікелей жұмыс істейтін реттелетін кеңістікке айналды. Ал Әділбеков пен Еңсебек істері интернеттегі жария сөздің құқықтық бағасы кейде өте қатаң болатынын аңғартты.

Ең даулы тұс - пропорционалдық. Заңда тетік бар екені бір басқа, сол тетіктің нақты жағдайға сай, шамалас әрі ашық қолданылуы бір басқа. 2024 жылғы қағидалардағы кезең-

кезеңмен шектеу үлгісі техникалық жағынан өте нақты жазылған, бірақ мұндай құралдың кең қолданылуы сөз бостандығына әсер етпей қоймайды. Сондықтан Қазақстандағы интернет еркіндігін бағалағанда бір ғана нормаға қарау жеткіліксіз; Конституция, «Байланыс туралы» заң, онлайн-платформалар туралы заң, масс-медиа туралы заң, Қылмыстық кодекс және ӘҚБтК бірге қаралуы керек. Сонда ғана сурет толық көрінеді.

Кесте 2 - Зерттеу барысында анықталған негізгі құқықтық тәуекелдер

Мәселе	Қай актіде немесе деректе байқалды	Нақты қауіп	Зерттеу бағасы
Конституциялық кепілдік пен салалық шектеудің арақатынасы	Конституция, салалық заңдар, қағидалар	Еркіндік жалпы түрде беріледі, ал шектеу нақты әрі техникалық жазылады	Нормалардың салмағы бірдей сезілмейді
Платформа модерациясы мен мемлекеттік талаптың түйісуі	Онлайн-платформалар туралы заң	Пайдаланушыға кім шектеді деген сұрақ көмескіленуі мүмкін	Жауапкершілік шекарасы күрделенген
Ақпаратқа қол жеткізу мен еркін пікірдің байланысы	Ақпаратқа қол жеткізу туралы зерттеулер	Бастапқы дерек жоқ жерде пікір сапасы да әлсірейді	Еркіндік ақпараттық инфрақұрылымға тәуелді
Алгоритмдік іріктеу және таргеттеу	2025 жылғы ғылыми зерттеу	Жанама шектеу, аудиторияны жасырын сүзгілеу	Заңда толық қамтылмаған аймақ көп
Қолжетімділікті шектеудің пропорциясы	2024 жылғы қағидалар	Нысаналы шара ауқымды шектеуге ұласуы мүмкін	Бұл тұс әлі де пікірталас тудырады

Соңғы нәтиже интернеттің ауқымымен байланысты. 2024 жылғы ресми статистикада 6–74 жас аралығындағы халықтың интернет қолдануы 97,6%-ға жеткен. Бұндай жағдайда интернеттегі сөз бостандығы тар заңгерлік тақырып деңгейінде қалмайды. Ол қоғамдық қатынастың күнделікті өзегіне айналған. Яғни интернет кеңістігіндегі бір құқықтық өзгеріс өте көп адамға әсер етеді. Сондықтан бұл саладағы бір сөйлемдік немесе тым жалпылама құқықтық формула енді жеткіліксіз. Нақтырақ шекара, анығырақ кепілдік және ашығырақ процедура керек.

Алынған нәтижелер Қазақстанда интернеттегі сөз бостандығын бір ғана конституциялық нормамен түсіндіру аздық ететінін көрсетті. Иә, Конституцияның 20-бабында сөз бостандығына кепілдік берілген және цензураға тыйым салынған [1]. Бірақ нақты дауларда мәселе «құқық бар ма, жоқ па» деген жерден емес, сол құқықтың қай жерде, кім арқылы, қандай рәсіммен және қандай көлемде шектелетінінен басталады. 2024 жылғы 24 маусымда интернет-ресурстарға, шетелдік онлайн-платформаларға және жедел хабар алмасу сервистеріне қолжетімділікті шектеу қағидалары бекітілді. Бұл енді абстрактілі ұғым емес, тіркелген нөмірі бар, уәкілетті органның предписаниесімен іске қосылатын құқықтық құрал [5]. Демек, интернеттегі шектеу туралы әңгіме жалаң теория деңгейінде қалмайды. Оның техникалық тәртібі де, құқықтық нысаны да бар.

Негізгі түйін реттеудің өзінде емес, оның дәлдігінде жатыр. 2023 жылғы 10 шілдеде қабылданған «Онлайн-платформалар және онлайн-жарнама туралы» заң Қазақстанда онлайн-платформаны арнайы құқықтық объект ретінде бекітті [3]. Бір жылдан кейін, 2024 жылғы 19 маусымда «Масс-медиа туралы» жаңа заң күшіне енді, ал бұрынғы 1999 жылғы «О средствах массовой информации» заңы күшін жойды [4]. Яғни бір жыл ішінде интернет пен медианы реттейтін құқықтық алаң елеулі түрде қайта жиналды. Қағаз жүзінде тәртіп нақтыланды. Бірақ онымен бірге араласу нүктелері де көбейді: енді сөз бостандығы тек Конституция деңгейінде

емес, кемінде үш қабатпен жұмыс істейді - конституциялық кепілдік, салалық заң және ведомстволық қағида. Мәселе осы көпқабаттылықта. Норма неғұрлым көп болса, түсіндіру айырмасы да соғұрлым көбейеді.

Бұл тұста бір практикалық мысал ойға келеді. Пайдаланушы Telegram-арнада немесе Instagram-парақшада қысқа пікір жариялайды. Формалды жағынан бұл жеке пікір сияқты. Бірақ егер сол контент бұқаралық таралымға шығып кетсе, жарнама элементі болса, не қоғамдық маңызы бар оқиғаға қатысты болса, оған бірден бірнеше құқықтық режим қабаттасуы мүмкін: сөз бостандығы, ақпарат тарату, онлайн-платформа ережесі, кей жағдайда масс-медиаға жақын бағалау. Осыдан құқықтық белгісіздік туады. Қолданушы «жай пост жаздым» деп ойлайды, ал құқық қолданушы орган оны басқа қырынан қарайды. Іс жүзінде ең қауіпті жер осы. Себебі шектеу тікелей тыйымнан ғана тумайды, құқықтық мәртебені кең түсіндіруден де туады.

Зерттеу тағы бір маңызды жайтты ашты: интернеттегі сөз бостандығы енді тек мемлекет пен азамат арасындағы қатынас емес. Араға платформа кірді. Instagram, TikTok, Telegram, YouTube тәрізді алаңдар жеке компания инфрақұрылымы саналғанымен, қоғамдық пікір дәл сол жерде қалыптасады. Қазақстанда интернетті пайдалану деңгейі өте жоғары: Ұлттық статистика бюросының көрсеткіштері бойынша 2024 жылы 6–74 жас аралығындағы халықтың интернетті қолдану үлесі 97,6%-ға жеткен. Бұл өте үлкен сан. Басқаша айтқанда, интернет енді шеткі коммуникация арнасы емес, негізгі қоғамдық орта [9]. Осындай жағдайда сөз бостандығына әсер ететін күш тек мемлекеттік орган емес. Платформа да контентті белгілейді, төмендетеді, шектейді, жояды, кейде жай ғана аудиторияға жеткізбей қояды. Пайдаланушы үшін ең қиын сұрақ та осы: қай шектеу мемлекеттік талаптан туған, қайсысы платформаның ішкі ережесімен жасалды. Көп жағдайда ол анық көрінбейді.

2023 жылғы заңның маңызы дәл осы жерден байқалады. Ол Қазақстан аумағында жұмыс істейтін онлайн-платформаларға қатысты арнайы құқықтық талаптар енгізді [3]. Бұл, бір жағынан, жауапкершілік аймағын айқындауға көмектеседі. Екінші жағынан, жаңа сұрақ тудырады: платформа мемлекеттік талапты орындап отыр ма, әлде өз модерация саясатын жүргізіп отыр ма. Мысалы, бір материал өшірілсе, оның себебі пайдаланушыға толық түсіндірілмеуі мүмкін. Тағы бір мысал: контент жойылмайды, бірақ алгоритм арқылы көрінуі төмендейді. Мұндайда сөз бостандығы формалды түрде сақталғандай көрінеді, ал шын мәнінде пікірдің қоғамдық естілу мүмкіндігі азаяды. Сондықтан қазіргі дауларда «өшірілді ме, жоқ па» деген сұрақтың өзі тарлық етеді. Кейде мәселе контенттің өмір сүруінде емес, оның таралымында жатады.

Ақпаратқа қол жеткізу мәселесі де дәл осы талқылаудың шетінде қалмауы керек. Теорияда сөз бостандығы жиі пікір айту еркіндігі ретінде ғана қаралады. Бірақ интернет жағдайында бұл тым тар түсінік. Егер адамда бастапқы дерек болмаса, ресми түсіндірме кешіксе, мемлекеттік органның жауабы ашық әрі жедел берілмесе, онлайн кеңістік тез арада болжамға, эмоцияға, скриншотқа және үзік цитатаға толады. Сонда формалды еркіндік бар, бірақ сапалы қоғамдық талқылау әлсірейді. Д. Дигай, Д. Нұрмұханқызы және Б. Таубаев 2024 жылғы зерттеуінде ақпаратқа қол жеткізу құқығы сөз бостандығынан бөлек институт емес, соның іске асу алғышарты екенін жазады [6]. Бұл өте дәл айтылған. Себебі «айтуға болады» деген мүмкіндік пен «неге сүйеніп айтуға болады» деген мүмкіндік бірдей нәрсе емес. Екіншісі әлсіз болса, біріншісі де толық жұмыс істемейді.

Тағы бір даулы қабат бар. Ол - шектеу шараларының пропорциясы. Құқықтық жүйе интернеттегі заңсыз контентке, қауіп төндіретін материалға немесе орындалмаған талапқа жауап беруі тиіс. Бұл түсінікті. Бірақ жауап беру көлемі әрқашан даулы болады. Мысалы, нысана бір пост не бір арна болса, шектеу соған дәл тиюі керек. Ал егер салдары кеңейіп, тұтас коммуникация арнасына әсер етсе, онда сөз бостандығына қысым да ауқымдырақ сезіледі. Осы себепті интернетке қатысты шектеу шараларында пропорционалдық негізгі өлшемге айналады. Б. Джунусова да конституциялық құқықтарды қорғауда кез келген шектеу заңмен көзделуімен қатар, оның мақсаты легитимді және мөлшері орынды болуы керегін көрсетеді

[10]. Мәселе осы жерде өткірленеді: құқықтық мәтін шектеуді мойындайды, ал практика сол шектеудің шегін үнемі сынап отырады.

Соңғы, бірақ өте маңызды мәселе - алгоритмдік ықпал. Заң мәтіндері көбіне контентті, субъектіні, рәсімді реттейді. Ал шынайы цифрлық ортада адамның не көретініне, қай пікірге жиі тап болатынына және қандай тақырыптың көбірек алға шығатынына алгоритм әсер етеді. С. Б. Ахметова, А. А. Касымжанова және А. С. Ибраева 2025 жылғы мақаласында профилирлеу мен таргеттелген жарнаманың құқықтық проблемаларын талдай отырып, онлайн-пайдаланушының мінез-құлқы мен қызығушылығы цифрлық бақылау объектісіне айналатынын жазады [8]. Бұл жай жарнама туралы мәселе емес. Егер алгоритм адамға үнемі бір типтегі ақпаратты көрсетсе, онда сөз бостандығының ортасы өзгереді. Контентке тыйым салынбаған болуы мүмкін, бірақ ақпараттық өріс тарылып кетеді. Сондықтан қазіргі жағдайда сөз бостандығы тек «рұқсат етілді/тыйым салынды» деген қарапайым өлшеммен өлшенбейді. Оған қоса «кімге жетті», «қанша адам көрді», «алгоритм не істеді» деген сұрақтар да қатар тұрады.

Осының бәрін жинағанда бір нәрсе анықталады. Қазақстанда интернеттегі сөз бостандығының құқықтық негізі бар. Конституциялық тірек сақталған [1]. Салалық заңнама да қалыптасты [3], [4]. Бірақ сол негіздің шынайы салмағы енді тек негізгі заңдағы бір баппен өлшенбейді. Ол уәкілетті органның рәсіміне, платформаның шешіміне, ақпаратқа қол жеткізу жылдамдығына, алгоритмнің ықпалына және шектеу шарасының мөлшеріне тәуелді. Қызығы да, қиындығы да осында. Бұрын сөз бостандығы туралы дау көбіне «айтты ма, айтпады ма» деген шеңберде жүрсе, қазір ол «естіле ме, көріне ме, сақтала ма, шектеле ме, кімнің ережесімен шектеледі» деген әлдеқайда күрделі кеңістікке ауысты.

Қорытынды. Зерттеу интернет желісіндегі сөз бостандығын іске асырудың конституциялық-құқықтық негізі Қазақстанда бар екенін көрсетті. Негізгі тірек - Конституцияның сөз еркіндігі мен цензураға тыйым туралы нормасы. Бірақ цифрлық ортада сол кепілдіктің нақты салмағы салалық заңдар мен ведомстволық қағидалар арқылы айқындалады. 2023 жылғы онлайн-платформалар туралы заң, 2024 жылғы масс-медиа туралы заң және қолжетімділікті шектеу қағидалары құқықтық режимді нақтылады. Сонымен бірге жаңа тәуекел де әкелді. Ең бастысы - жалпы кепілдік пен нақты шектеу механизмдерінің арасы тең емес. Жалпы құқық кең жазылған, ал араласу тәртібі әлдеқайда нақты және техникалық сипатта берілген.

Мақаладағы талдау төрт негізгі мәселені бөліп көрсетті: ақпаратқа қол жеткізу мен сөз бостандығының өзара тәуелділігі, платформалық реттеудің күшеюі, алгоритмдік ықпалдың жанама шектеу тудыруы және шектеу шараларының пропорциясы. Интернетті пайдаланатын халық үлесі 2024 жылы 97,6%-ға жеткен жағдайда бұл мәселелер теория шеңберінде қалмайды. Олар күнделікті азаматтық коммуникацияның өзегіне әсер етеді. Сондықтан интернеттегі сөз бостандығын қорғау енді тек декларативті кепілдікпен шектелмеуі керек. Оған қоса анығырақ құқықтық шекара, ашығырақ процедура және неғұрлым мөлшерлес шектеу саясаты қажет. Мәселе дәл осында тұр.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Конституция Республики Казахстан: принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года // ИПС «Әділет». – В ред. по состоянию на 26.03.2026. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000> (дата обращения: 01.04.2026).

2. Закон Республики Казахстан от 16 ноября 2015 года № 401-V ЗРК «О доступе к информации» // ИПС «Әділет». – Обновленный. – Дата изменения акта: 09.01.2026. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000401> (дата обращения: 01.04.2026).

3. Закон Республики Казахстан от 10 июля 2023 года № 18-VIII ЗРК «Об онлайн-платформах и онлайн-рекламе» // ИПС «Әділет». – Обновленный. – Дата изменения акта: 01.01.2026. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000018> (дата обращения: 01.04.2026).

4. Закон Республики Казахстан от 19 июня 2024 года № 93-VIII ЗРК «О масс-медиа» // ИПС «Әділет». – Обновленный. – Дата изменения акта: 02.03.2026. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2400000093> (дата обращения: 01.04.2026).

5. Приказ Министра культуры и информации Республики Казахстан от 24 июня 2024 года № 262-НҚ «Об утверждении Правил об ограничении доступа к интернет-ресурсам, иностранным онлайн-платформам и сервисам обмена мгновенными сообщениями по предписанию уполномоченного органа в области масс-медиа» // ИПС «Әділет». – Без изменений на дату обращения. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2400034570> (дата обращения: 01.04.2026).

6. Дигай Д., Нұрмұханқызы Д., Таубаев Б. Сравнительный анализ международно-правового регулирования и практики зарубежных стран в области обеспечения доступа к информации: интеграция нормативных и практических подходов // Вестник Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилева. Серия: Право. – 2024. – № 1(146). – С. 226–232.

7. Костяная Ю. С. Деятельность средств массовой информации в контексте обеспечения информационной безопасности // Вестник Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилева. Серия: Право. – 2022. – № 1(138). – С. 19–37.

8. Ахметова С. Б., Касымжанова А. А., Ибраева А. С. Современное развитие технологий искусственного интеллекта и проблемы правового регулирования профилирования и таргетированной рекламы в Казахстане // Вестник Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилева. Серия: Право. – 2025. – № 1(150). – С. 80–96.

9. Укин С. К., Нурмагамбетов Р. Г., Михайличенко И. В. Цифровое право в системе казахстанского права: теоретико-правовые аспекты // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. Научно-правовой журнал. – 2025. – Т. 80. – № 4. – С. 110–122.

10. Джунусова М. Т. Конституционно-правовые аспекты защиты прав и свобод человека и гражданина в Республике Казахстан // Вестник Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилева. Серия: Право. – 2024. – № 2(147). – С. 52–62.